

VÔĽA K ROZUMU PROTI VÔĽI K MOCI (Štúrova rozprava o nemeckej ideológii alebo pokus o ideologickú prevenciu)

FRANTIŠEK NOVOSÁD, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Knihu Svätopluka Štúra *Nemecká vôľa k moci* môžeme a musíme čítať v niekoľkých ideových, ideologických a politických kontextoch. Predovšetkým musíme rozlíšiť "kontexty písania" a "kontexty recepcie" diela. Tie sa v tomto prípade od seba zásadne odlišujú. Kniha bola koncipovaná na konci tridsiatych rokov, k čitateľovi sa dostala v roku 1967 [1]. Tieto dve obdobia, teda koniec tridsiatych rokov a polovicu šesťdesiatych rokov, oddeľuje od seba niekoľko dejinných cezúr, v ktorých sa radikálne menili politické a ideologické pomery na Slovensku, menilo sa spoločenské postavenie autora, menilo sa miesto filozofie v ideovom živote slovenskej spoločnosti, menili sa vnímania sveta, spôsob recepcie filozofických ideí. Úvahy o mieste knihy v kontexte tridsiatych rokov však, i keď sotva môžu byť niečím iným ako myšlienkovým experimentom - "reálnou" sa totiž kniha stala až v polovici šesťdesiatych rokov - môžu určiť jej autorský zámer, a tak poskytnúť kľúč k pochopeniu diela.

Hneď treba povedať, že v oboch týchto kontextoch - vo virtuálnom i reálnom - si kniha zachováva svoju auru, schopnosť osloviť, i keď zrejme keby vyšla na konci tridsiatych rokov, jej účinok by bol silnejší a priamejší. Aj s knihami je to tak ako s aristotelovskými telesami, aj tie majú svoje "prirodzené" miesta, "prirodzené" kontexty. Svet je v poriadku len vtedy, keď sa knihy najprv prezentujú vo svojich prirodzených kontextoch. Sekundárne kontexty môžu pomôcť vidieť nové významy diela, nikdy však nedokážu kompenzovať fakt, že dielo sa dostalo mimo svojho "prirodzeného miesta". Preto je dôležité - aspoň hypoteticky - vnímať knihu aj v kontexte konca tridsiatych rokov, preskúmať ju ako príklad reagovania na vtedajšie ideologické prúdy.

Zatiaľ ešte nemáme komplexný obraz o tom, ako boli vtedy na Slovensku vnímané ideologické konfigurácie doby, do akej miery nachádzali ohlas vtedajšie ideologické koncepty, do akej miery a ako sa slovenské konceptívne elity orientovali v dobe a ako na ňu reagovali. Veľa sa preskúmalo na úrovni jednotlivých disciplín: veľa, možno všetko, vieme o literatúre, o esteticky modelovaných reakciách na dobu, veľa vieme o politike, menej sa však skúmajú dobové ideologické gestá. Pre pochopenie povahy "doby" je vždy dôležité skúmať nielen vrcholy, ale aj roviny a nížiny duchovnej krajiny: pamflety, "brožované" literatúru. Vychádzalo jej veľa, i keď zrejme na Slovensku menej ako v Čechách, a hovorí o dobe možno viac ako "vysoká" literatúra. Žánrovo kniha Svätopluka Štúra *Nemecká vôľa k moci* patrí skôr k tomuto typu literatúry: ide o ideologický pamflet, nie o vedeckú štúdiu. Cieľom je osloviť širšie publikum, politickú verejnosť, imunizovať ju proti nacizmu, proti tomu, čo vtedy Štúr považoval za najakútnejšie ohrozenie základov európskej kultúry.

Pôvodne teda kniha mala byť napísaná - a zrejme aj bola - na konci tridsiatych rokov, pretože ak podrobíme analýze spôsob spracovania a podanie jednotlivých autorov - od Fichteho, cez Hegela a Nietzscheho až po Hitlera a Rosenberga, tak pri ich

interpretácii niet stôp po metodických postupoch, ktoré sa objavili neskoršie. Štúr dokonca ešte aj v úvode knihy, ktorý bol aj koncipovaný, nielen napísaný v polovici šesťdesiatych rokov, hovorí o tom, že daná téma, teda rozbor historického a ideového pozadia nacizmu, nebola ešte komplexne spracovaná. To je však skôr výpoveď o izolácii autora od dobového ideového kontextu, respektíve o spôsobe jeho myslenia,¹ nie výpoveď o stave skúmania. Nemecká "skúsenosť" s ideami a ideológiami bola vtedy, keď Svätopluk Štúr v polovici šesťdesiatych rokov rekonštruoval svoj rukopis, predmetom rozsiahleho skúmania, bola sprístupnená už aj literatúra napísaná v emigrácii nemeckými autormi, ako aj práce anglosaských autorov.

Kniha však vyšla až roku 1967, teda v celkom iných kontextoch, ako bola napísaná. Zmenený kontext zmenil predovšetkým jej signálnu hodnotu. Už bola vnímaná nie ako príspevok ku kritike fašizujúceho sa nemeckého myslenia, ale ako doklad liberalizujúceho sa ovzdušia šesťdesiatych rokov, ako súčasť obnovy plurality ideového priestoru na Slovensku. Je to vlastne jediná Štúrova kniha, ktorá vyšla "počas socializmu", a jej publikácia je súčasťou vlny návratov osobností, ktoré boli na konci štyridsiatych rokov "vytesnené" z verejného života. Tieto návraty sú pomerne dobre zmapované, znovu predovšetkým v sektore estetických žánrov, niet však ešte stále uceleného obrazu tejto vlny návratov, obnovovaní, opätovného nadväzovania vo filozofii, právnych vedách, teológii, histórii, ekonómii. Okrem toho dnes je zrejmé, ako málo sa toho vlastne v šesťdesiatych rokoch na Slovensku znovu na ideovú scénu vrátilo, išlo vlastne len o "návrat tých zľava", dokonca mohol v šesťdesiatych rokoch vzniknúť dojem, že na začiatku päťdesiatych rokov boli vytlačení z oficiálneho priestoru len davisti. Aj *Nemecká vôľa k moci* je vlastne "najľavicovejšia"² Štúrova kniha. Dominantný prúd slovenského myslenia prvej polovice minulého storočia - katolícke myslenie - zostalo v šesťdesiatych rokoch skoro celé pod hladinou viditeľnosti a "vynorilo sa" až v deväťdesiatych rokoch. Dôvodom je zrejme to, že katolícke myslenie bolo na Slovensku nielen pod ideologickým, ale aj pod politickým zámkom.

Tento kontext je iste zaujímavý, nech však hovoria o ňom tí, ktorí sa v ňom lepšie orientujú. Nakoniec, knihy vtedy nevychádzali "len tak", za každou bola aj "politika", každá publikovaná kniha mala svoj osud, svoj príbeh.³

Sprítomnime si ideové kontexty doby vydania knihy, teda krátke šesťdesiate roky.⁴ Predovšetkým musíme zdôrazniť ich protirečivosť: bolo to obdobie, keď vo vzťahu k nemeckému mysleniu akoby zároveň vrcholili dva procesy a to proces "demaskovania a kontextualizácie" a proces "rehabilitovania alebo dekontextualizácie". Obidva procesy mali svoje politické, ideologické i intelektuálne aspekty. V tom prvom išlo o odhalenie

¹ Prof. Štúr bol v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch zamestnaný ako knihovník Univerzitnej knižnice, a tak istý prístup k novej literatúre mal, i keď vezmeme do úvahy fakt, že slovenské knižnice sa po roku 1948 nikdy nedostali na "úroveň doby".

² Štúrova interpretácia je kompatibilná s ľavicovými schémami videnia európskych dejín. Zrejme si to sám uvedomuje, keď pripomína knihu Gyorgya Lukácsa *Rozklad rozumu*. Aj marxisti videli nacizmus ako "vzburu proti rozumu", ináč však charakterizovali jej etiológiu.

³ Tejto téme sú venované príspevky Jána Uhra a Andreja Kopčka.

⁴ Ide naozaj o krátke desaťročie, pretože v Československu začalo niekedy v roku 1963 a skončilo v roku 1968.

podielu filozofie na dehumanizácii politického vedomia nemeckej a európskej spoločnosti v prvej polovici minulého storočia, o zviditeľnenie väzby filozofie s jej sociálnym a politickým podhubím, o osvetlenie politických dôsledkov istých spôsobov myslenia. V druhom kontexte, v kontexte dekontextualizácie, išlo o "vyslobodzovanie" ideí z ideologických kontextov, o orientáciu na čisto intelektuálny rozmer filozofii. Tieto dva prístupy sa simultánne snažili o ovládnutie interpretačného priestoru a symbolizuje ich paralelný vzostup vplyvu filozofov a sociológov Frankfurtskej školy a Martina Heideggera.⁵ Frankfurtská škola ponúkala schémy "kontextualizácie" ideí, vlna záujmu o dielo Martina Heideggera zasa predpokladala "dekontextualizáciu" myšlienkového výkonu autora *Bytia a času*.

U nás, viac v Čechách ako na Slovensku, prebiehal analogický proces, komplikovaný - podnecujúco a brzdiaco - vyrovnávaním sa s marxizmom a s fenoménom "nemeckého" vôbec. Do polovice šesťdesiatych rokov prevládala tendencia - silne podporovaná marxizmom - "kontextualizovať", vidieť vývoj nemeckého myslenia v ideologických, politických, triednych dimenziách. V druhej polovici šesťdesiatych rokov sa začína presadzovať tendencia dekontextualizácie, deideologizácie filozofie. Je paradoxom, že Štúrova kniha - a tá je jednoznačne kontextualizujúca - ide proti dobovej vlne "oslobodzovania filozofie" z politických a ideologických kontextov a tak sa dostáva do sporu s dobou.⁶

Za úvahami Svätopluka Štúra nie je nejaká prepracovaná "sociológia vedenia", ktorá by teoreticky modelovala vzťah ideí a konania. Vychádza skôr zo všeobecného presvedčenia, že idey ovplyvňujú naše konanie, konáme tak, ako myslíme. Jeho analýza nemeckého myslenia postup má však v sebe istú metódu, istý silný interpretačný vzorec.

Štúr sleduje "klesanie" ideí, hovorí o "tragike posledného storočia v celej svojej hrôze, lebo duchu, rozumu, intelektuálnemu poriadku sa sústavne odrezávali korene jeho sily, postupne stále usychal a vädol, až bol naostatok len taký slabý a nemohúci, že bolo márne naň apelovať" ([1], 78).

Paradoxom je, že idey, ktoré "padli" a začali ovplyvňovať konanie nás, boli pôvodne myslené ako exkluzivita, ako "vec elity", ako "experiment s pravdou", ktorý je tu len pre niekoľkých. Štúrovým zámerom je ukázať, ako sa tieto pôvodne exkluzívne a elitné idey dostávajú do vleku predsudkov, ako si predsudky pôvodne elitnú ideu instrumentalizujú, podriaďujú si ju, používajú ju na svoju intenzifikáciu. Je naozaj pozoruhodné, ako rýchlo sa Stirnerove, predovšetkým však Nietzscheho idey stali súčasťou dobového žargónu, ako rýchlo sa ich zmocnili polovzdelanci a použili ich na legitimizáciu barbarstva.

Svätopluk Štúr v duchu filozofie života hľadá aj "bod", v ktorom sa idey začínajú usmerňovať konanie. Dôraz kladie na "stretnutie" istej psychologickéj dispozície

⁵ Heidegger vystupuje v procesoch "dekontextualizácie" dva razy: ako autor, ktorý si nárokuje byť pochopený mimo politických kontextov, a ako autor, ktorý svojimi metódami výkladu dejín myslenia účinne "devaluje" sociologizujúce výklady dejín filozofického myslenia.

⁶ Čo ako paradoxne to znie, pokiaľ ide o výklad dejín nemeckého myslenia 19. storočia a prvej tretiny 20. storočia, Štúr by si dobre porozumel s "vulgárnomarxistickým" výkladom, i keď Štúr patrí k tým filozofom, ktorí nikdy ani len "nekoketovali" s marxizmom. Pozri: Štúr, S.: *Marxistická vôľa k moci*.

s ideou. Píše: "Robertsovo označenie 'gramafón dôstojnosti' vyvolalo vo mne živé spomienky zo štúdia na nemeckej strednej škole pred prvou svetovou vojnou a sčasti počas nej, keď som mal príležitosť nahliadnuť do myslí inteligencie, ale aj do rodín týchto nižších stredných vrstiev, u ktorých sme bývali. Koľko hitlerčikov sa hemžilo medzi spolužiakmi, snívajúcimi o veľkonemeckej ríši, o nesmiernej nemeckej flote, o pangermánskych výbojoch, a pritom, pravda, vykazujúcich v škole zlý prospech; rodičia i deti nás považovali za menejcennú rasu" ([1], 180)

Takúto väzbu ideí na zážitok, príľnavosť idey k zážitku, Štúr pripomína niekoľkokrát: "Bol som náhodou za jeho krízy v rokoch 1922-1923 v Nemecku a môžem z ľudského hľadiska povedať, že všetko žilo len z minulosti, nikto nemal odvahy pozrieť sa skutočnosti priamo do tváre, preto toľko tragédii, pokiaľ som to mohol pozorovať len v úzkom okruhu, bez tragiky, len z bezradnosti, preto vo všetkom apatická improvizácia. Ako celkom inakšie som videl vyrovnávať sa jednotlivcov s týmito ťažkými, typicky povojnovými osudmi doma!" ([1], 167)

Podľa Svätopluka Štúra nacizmus je vlastne oslovenie a "oslobodenie" podvedomia modernizujúcej sa nemeckej spoločnosti.

Zastavme sa pri mene Friedricha Nietzscheho: je to kľúčová postava nielen pre Svätopluka Štúra. Do centra novovekého myslenia ho stavia Heidegger, ako aj súčasní americkí i francúzski autori. Vcelku môžeme povedať, že na uvedenie Nietzscheho do súčasného ideového priestoru, na jeho "očistenie" od téz, na ktoré vo svojej interpretácii ukazuje Svätopluk Štúr, sa najčastejšie používa niečo, čo by sme mohli nazvať "alegorickým" výkladom. Podľa W. Diltheya "hegemónia tohto interpretačného postupu bola podmienená tým, že sa v ňom vyrovnávalo protirečenie medzi náboženskými textami a čírym nazeraním na svet" ([2], 203). Pokiaľ ide o F. Nietzscheho, často sa stretávame s tým, že jeho texty chápeme ako "posvätné" a početné barbarizmy sa usilujeme "odvysvetliť". Svätopluk Štúr odmietol tento "alegorický" výklad, odmieta "očisťovanie" textov nemeckých filozofov od barbarizmov a rozhodol sa skôr pre "hermeneutiku podčiarkovania", berie to, čo nemeckí filozofi hovoria, "doslova", odmieta teda vysvetľovať ich názory "alegoricky".⁷ Jeho cieľom je doslova podčiarkovať v ich textoch body možného sklzu do brutality. Táto interpretácia "podčiarkovaním" umožňuje "studený" pohľad na oslavovaných autorov. Štúr dokonca explicitne tento princíp "podčiarkovania" formuluje, keď pri jednom z Nietzscheho výrokov poznamenáva "Podčiarkujem toto slovo ako charakteristický znak každej sofistiky".⁸

Zhrňme teda. Kniha *Nemecká vôľa k moci* je pokusom o politickú prevenciu. Je napísaná so zámerom osloviť široké publikum, upozorniť a varovať. Zároveň jej poslanstvo presahuje "dobu". Pokúsil som sa ukázať, že sa vedela presadiť v troch zásadne rozdielnych dobových kontextoch. Hovorí zrejme nielen "na zlobu dňa", ale aj "na zlobu doby", v ktorej žijeme, hovorí teda o problémoch, s ktorými sa trápí aj súčasná spoločnosť. Nevieme totiž, ako vlastne súvisí myslenie s naším konaním, nevieme, čo

⁷ Mnoho interpretátorov Maxa Schelera obchádza jeho knihu *Genius des Krieges* jednoducho mlčaním.

⁸ Interpretácia v podobe podčiarkovania je znovu na programe dňa. Nemecko si nedávno pripomínalo storočnicu úmrtia F. Nietzscheho. Ernst Tugendhat sa tiež po dlhých rokoch opäť spýtal, ako to, že sa toľko viet v textoch F. Nietzscheho a A. Hitlera zhoduje.

všetko môže naše myslenie s nami urobiť. Keď si pripomenieme, čo dokáže taký relatívne jednoduchý intelektuálny výtvor, ako je počítačový vírus, urobiť s našimi databázami, ľahko pochopíme, že epidémie sú aj v intelektuálnej sfére vždy možné. Vieme sa brániť proti známym epidémiám, vieme však, že vírus má schopnosť mutovať a že problémom nie sú známe epidémie, ale epidémie nové, pričom veľmi dobre vieme, že nové ideové epidémie vždy vystupujú v podobe nových presvedčivých právd. To je aj dôvod, prečo aj analýzy Svätopluka Štúra týkajúce sa "pádu" tak charizmatických ideí, aké nachádzame v dielach nemeckých mysliteľov predchádzajúceho storočia, sú aktuálne aj naďalej.

LITERATÚRA

- [1] ŠTÚR, S.: *Nemecká vôľa k moci. Myšlienkové základy*. Bratislava, Obzor 1967.
[2] DILTHEY, W.: *Život a dejinné vedomie*. Bratislava, Pravda 1980.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/6118/21.

prof. PhDr. František Novosád, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR